

AIR

2010/2

Arhitektura, raziskave
Architecture, Research

UDK 72 : 343.533.9
COBISS 1.02

SAŠA KRAJNC

63 - 70

AVTORSKA PRAVICA KOT
INSTRUMENT ZAŠČITE
ARHITEKTURNIH DEL

*COPYRIGHT AS AN
INSTRUMENT OF
PROTECTION OF
ARCHITECTURAL WORKS*

Fakulteta za arhitekturo
Inštitut za arhitekturo in prostor
Ljubljana 2010

ISSN 1580-5573

AR

Arhitektura, raziskave
Architecture, Research
2010/2

Fakulteta za arhitekturo
Inštitut za arhitekturo in prostor
Ljubljana 2010

Fakulteta za arhitekturo
Inštitut za arhitekturo in prostor

ISSN 1580-5573
ISSN 1581-6974 (internet)
<http://www.fa.uni-lj.si/ar/>

revija izhaja dvakrat letno / published twice a year
urednik / editor
Borut Juvanec

regionalna urednika / regional editors
Grigor Doytchinov, Avstrija
Lenko Pleština, Hrvaška

uredniški odbor / editorial board
prof dr Vladimir Brezar
prof dr Peter Fister
prof dr Borut Juvanec
prof dr Igor Kalčič
doc dr Ljubo Lah

znanstveni svet / scientific council
prof dr Paul Oliver, Oxford
prof Christian Lassure, Pariz
prof Enzo d'Angelo, Firenze

recenzentski svet / supervising council
prof dr Kaliopa Dimitrovska Andrews
akademik dr Igor Grabec
prof dr Hasso Hohmann, Gradec
prof mag Peter Gabrijelčič, dekan FA

tehnični urednik / technical editor
doc dr Domen Zupančič

prelom / setting
Astroni d.o.o.

lektoriranje, slovenščina / proofreading, Slovenian
Karmen Sluga

prevodi, angleščina / translations, English
Milan Stepanovič, Studio PHI d.o.o.

klasifikacija / classification
mag Doris Dekleva-Smrekar, CTK UL

uredništvo AR / AR editing
Fakulteta za arhitekturo
Zoisova 12
1000 Ljubljana
Slovenija
urednistvo.ar@fa.uni-lj.si

naročanje / subscription
cena številke je 17,60 EUR / price per issue 17,60 EUR
za študente 10,60 EUR / student price 10,60 EUR
urednistvo.ar@fa.uni-lj.si

revija je vpisana v razvid medijev pri MK pod številko 50
revija je indeksirana: Cobiss, ICONDA

za vsebino člankov odgovarjajo avtorji / authors are responsible for their articles

revijo sofinancirata / cofinanced

JAK, Javna agencija za knjigo RS

tisk / printing
Tiskarna Pleško

Uvodnik / Editorial	1
Poklon / Tribute to	5
V spomin / In memoriam	9
Članki / Articles	
Igor Toš	13
Antropologija in vernakularno kot izvora razumevanja antropogenega okolja / <i>Anthropology and Vernacular Architecture as Sources for Understanding the Anthropogenic Environment</i>	
Beatriz Tomšič Čerkez	23
Arhitektura med gradnjo in rušenjem identitete / <i>Architecture Between Building and Destroying Identity</i>	
Vjekoslava Sanković Simčić	31
Integracija staro-novo / <i>Integrating the Old and New</i>	
Martina Zbašnik-Senegačnik, Andrej Senegačnik	41
Prednosti pasivne hiše / <i>The Advantages of Passive Houses</i>	
Alexander G. Keul	47
Vrednotenje večnadstropnih avstrijskih pasivnih stanovanjskih zgradb po vselitvi / <i>Post-occupancy Evaluation of Multistorey Austrian Passive Housing Properties</i>	
Larisa Brojan	53
Ekološke in energijsko varčne hiše iz slamnatih bal / <i>Ecological and Energy Saving Straw-bale Houses</i>	
Biljana Arandjelović, Ana Momčilović-Petronijević	59
Arhitektura vodnih mlinov v južni Srbiji / <i>The Water Mills Architecture in the South of Serbia</i>	
Saša Krajnc	63
Avtorska pravica kot instrument zaščite arhitekturnih del / <i>Copyright as an Instrument of Protection of Architectural Works</i>	
Peter Marolt	71
Sinergija misli, slikarstva in oblikovanja prostora na daljnem vzhodu / <i>The Synergy of Mind, Painting and Spatial Design in the Far East</i>	

AVTORSKA PRAVICA KOT INSTRUMENT ZAŠČITE
ARHITEKTURNIH DELCOPYRIGHT AS AN INSTRUMENT OF PROTECTION OF ARCHITECTURAL
WORKS**izvleček**

Avtorskopravna zaščita arhitekturnih del nedvomno spada med relativno skopo obdelane tematike, še posebej v slovenskem prostoru. Iz redkih virov, ki se te materije večinoma le fragmentarno dotikajo, se težko znajdejo celo pravniki. Prav slednji pa so tisti, ki jih dokaj nejasna ureditev avtorskopravne zaščite arhitekturnih del najbolj prizadene. Pravna ureditev varstva arhitekturnih del je v primerjavi z ureditvijo varstva drugih avtorskih del precej specifična. Nekatera pomembna upravičenja, ki so pisateljem, slikarjem, skladateljem in drugim avtorjem takorekoč samoumevna, arhitektom ne pripadajo. Tudi kriteriji za presojo, ali se neko delo kvalificira kot avtorsko, so za arhitekturna dela interpretirajo strožje. V sledeči razpravi bodo na čim bolj jasen in tudi pravnim laikom razumljiv način razložene bistvene značilnosti avtorske pravice kot instrumenta varstva arhitekturnih del in najpomembnejša avtorska upravičenja arhitektov. Posebna pozornost bo posvečena vprašanjem, kakšne pogoje mora delo sploh izpolnjevati za priznanje avtorskopravne varstva, kakšne so arhitektove pravne možnosti v primeru kršitve njegovih pravic in kakšna je narava razmerja med arhitektom in naročnikom kot (pogosto) ekonomsko močnejšo stranko.

ključne besede

avtorska pravica, intelektualna lastnina, arhitekturno delo, plagiat, individualna stvaritev, lastninska pravica

abstract

Copyright protection of architectural works is undoubtedly one of the relatively vaguely discussed topics, especially within the Slovene legal theory. The scarce sources, which mostly handle this matter rather fragmentary, baffle even jurists. Yet they are the ones who suffer the consequences of a rather indistinct regulation of the copyright protection of architectural works. The later is rather specific, compared to other categories of artistic works. Some important rights, which writers, painters, composers and other authors take for granted, are denied to the architect. The criteria for the qualification of a work as a work of art are also stricter for architectural works. The following discussion aims to explain the essential characteristics of copyright as an instrument of protection of architectural works and most significant rights of architects in a clear and comprehensible manner, even for non-jurists. Special attention will be devoted to issues like which criteria the work must fulfill to obtain copyright protection, what are the architects' legal means in case of copyright infringement and what is the nature of the relationship between the architect and the client as the (mostly) economically stronger party.

key words

copyright, intellectual property, architectural work, plagiarism, individual creation, ownership

Arhitekturna dela so posebnost med kategorijami avtorskih del, saj njihov cilj ni zgolj posredovanje umetniške ideje, ampak tudi povsem funkcionalno reševanje prostorskih problemov. Prav njihov praktični namen je kriv, da so avtorskopravno varstvo dosegla razmeroma pozno in v primerjavi z ostalimi avtorskimi deli je njihova pravna ureditev do avtorjev (arhitektov) dokaj mačehovska. Države so se iz ekonomskih razlogov dolgo upirale priznati arhitekturnim delom avtorskopravno naravo, nekateri pravni redi so celo namenoma izključili infrastrukturne objekte, kot so mostovi, ceste in kanali, ker bi avtorske pravice na teh objektih državo predrago stale [Hooas, 2005]. Danes večina evropskih in svetovnih pravnih redov arhitekturnim objektom priznava avtorskopravno varstvo, a velja zanje običajno nekoliko drugačna pravna ureditev kot za ostala avtorska dela.

Splošno o avtorski pravici

Da bi arhitekti kot avtorji razumeli in uspešno uveljavljali svoja avtorskopravna upravičenja, je najprej potrebno na kratko opredeliti pojma avtorske pravice in avtorskega dela. V slovenskem pravnem sistemu je avtorska pravica umeščena že v samo Ustavo (60. člen), podrobneje pa jo ureja Zakon o avtorski in sorodnih pravicah (ZASP-UPB3, Uradni list RS, št. 16/2007, v nadaljevanju ZASP). Avtorska pravica je naravna človekova pravica, ki avtorju pripada že na podlagi same stvaritve avtorskega dela, zato je njen obstoj ni odvisen od registracije, odobritve ali kakšne druge formalnosti. Avtorska pravica traja za avtorjevega življenja in še 70 let po njegovi smrti, pri čemer za njen nastanek ni pomemben avtorjev naziv ali strokovna izobrazba. Avtorsko delo (tudi arhitekturno) lahko ustvari vsakdo - profesionalni arhitekt, gradbeni inženir ali zgolj amaterski

ustvarjalec. Avtorska pravica je absolutna, kar pomeni, da lahko avtor vsakomur prepove poseganje v njegovo pravico [Trampuž, 2000]. Ker pa na avtorskem delu poleg avtorske pravice obstaja tudi lastninska pravica na predmetu, ki inkorporira avtorsko delo, bo izključnost avtorjevih upravičenj pogosto omejena (kar je pri arhitekturnih delih še posebej izrazito). Avtorsko delo je duhovna stvaritev, ki ni istovetna z njenim fizičnim izrazom. Kot telesna stvar je avtorsko delo lahko predmet stvarnih (npr. lastninske pravice) in obligacijskih pravic. Ker duhovna stvaritev ni materialna in ne more biti predmet stvarnih pravic, na njihovo mesto stopi avtorska pravica. Tako lahko na istem avtorskem delu ob enem obstajajo avtorske in stvarne pravice, ki so nemalokrat v konfliktu tedaj, kadar njihov nosilec ni ista oseba [Podgoršek, 1994].

Arhitekturna dela so samo ena izmed kategorij avtorskih del, ki jih ZASP zgolj primeroma našteva v 2. odstavku 5. člena. Zakon določa, da so avtorska dela individualne intelektualne stvaritve, ki so na kakršenkoli način izražene. Da se stvaritev kvalificira za avtorsko delo in s tem pridobi avtorskopravno zaščito, mora torej izpolnjevati z zakonom določene predpostavke (stvaritev, individualnost, intelektualnost oz. duhovnost, izraženost in izhajanje s področja znanosti, umetnosti ali književnosti).

Pojem arhitekturnega dela

Kompleksnost vprašanja, kaj je arhitekturno delo v strokovno-profesionalnem, umetniškem ali filozofskem smislu presega namen te razprave, kajti za varstvo arhitekturnih avtorskih upravičenj je pomembno zgolj definiranje arhitekturnega dela v avtorskopravnem smislu. Pojem arhitekturno delo se nanaša na cel spekter intelektualnih stvaritev; od stanovanjskih zgradb,

muzejev in industrijskih objektov do mostov, parkov in celotnih predelov mest (torej del s področja arhitekture, urbanizma in krajinske arhitekture).

Najznačilnejša pojavna oblika arhitekturnih del so zgradbe v klasičnem smislu, torej objekti, ki so neločljivo povezani s podlago, ustvarjeni z uporabo gradbenih materialov in imajo nek dolgoročen namen. Sem spadajo družinske hiše in drugi stanovanjski objekti, poslovni objekti in tovarne, pa tudi gradovi, cerkve, muzeji, šole, mostovi itd. Razen zgradb se pojem arhitekturno delo nanaša tudi na objekte, ki služijo kakšnemu začasnemu namenu, ki torej nimajo trajne narave, oziroma niso neločljivo povezani s podlago (razstavni prostori, gledališke in filmske kulise, parki in vrtovi, pokopališča, ulice, trgi, itd.) [Schildt-Lutzenburger, 2004].

Pomembno je poudariti, da avtorskoprnega varstva ne uživajo le arhitekturna dela kot celote, ampak tudi njihovi posamezni sestavni deli, kot so fasade, strehe, stopnišča, ograje, hodniki, kupole, vrata, oboki, kamini itd. (1. odst. 6. člena ZASP). Namen take ureditve je v tem, da spretnim plagiatorjem preprečuje, da bi v svoje delo prevzeli le sestavne dele tujega arhitekturnega dela in ga ta na način nesankcionirano zlorabili. Čeprav jih ZASP izrecno ne omenja, so lahko varovani tudi gradbeni kompleksi, pod pogojem da tvorijo enovito in koherentno celoto. Med njimi mora obstajati nekakšna "notranja povezava". Kot primere lahko navedemo kopališča, šolske komplekse, zabaviščne parke ter urbanistična dela, ki so že po definiciji zmeraj zbir več arhitekturnih del (ulice, trgi, mestne četrti, itd.) [Schildt-Lutzenburger, 2004].

Da lahko arhitekturno delo uživa avtorskoprnega varstvo mora izpolnjevati z zakonom določene predpostavke (2. odst. 5. člena ZASP). Kot prvo mora biti arhitekturno delo avtorjeva osebna stvaritev, kar pomeni predvsem, da je rezultat njegovega ravnanja in volje ter izraz njegove ustvarjalne dejavnosti. To seveda ne pomeni, da si avtorji ne smejo pomagati z obstoječimi tehnološkimi rešitvami (npr. računalniškimi programi). Nadaljnje mora v delu odsevati človeški duh, izražati mora občutke in misli avtorja. Delo mora presegati zgolj čutno zaznavni substrat, imeti mora sporočilno vrednost (predpostavka intelektualnosti). Tretji pogoj je, da je delo zaznavno človeškim čutilom (predpostavka izraženosti). Arhitekturno delo je na primer lahko izraženo z načrtom, skico, 3D računalniško simulacijo, maketo, kot zgrajeni objekt ali fotografija tega objekta, itd. [Trampuž, Oman, Zupančič, 1997].

Najpomembnejši kriterij zapresojo avtorskih del je individualnost. S tem so najpogosteje mišljene avtorjeve osebne ustvarjalne poteze, ki se zrcalijo v njegovem delu. Individualnost se lahko v arhitekturnih delih zelo raznoliko izraža (npr. skozi učinke svetlobe in senc, barvne variacije, izbiro materialov, postavitev in obliko oken, vrat in zidov, itd.). Tudi kadar avtor črpa iz množice obstoječih podatkov in stvaritev, se pusti navdihniti tujim arhitekturnim delom, sledi določenemu gradbenemu slogu in uporablja zanj značilne elemente, ki so zaradi trajnosti že prešli med javno dobro, se morajo individualne poteze njegovega ustvarjanja v delu jasno zrcaliti. Arhitekturna dela se od večine ostalih avtorskih del razlikujejo po tem, da primarno služijo praktičnemu namenu, zato jih teorija uvršča med dela uporabne umetnosti. Pravna stroka pogosto opozarja, da se pri tovrstnih delih zahteva veliko višja raven individualnosti, kot

pri t. i. "čistih umetniških delih" [Riesenkampff, 2009]. Mnogi avtorji poudarjajo, da se mora arhitekturno delo povzdigovati nad množico vsakdanjih prostorskih rešitev, če želi doseči status avtorskega dela [Cornish, 2003: 396].

Ključnega pomena je seveda vprašanje, kdo odloča o tem, ali delo izpolnjuje z zakonom določene predpostavke in torej lahko uživa avtorskoprnega varstvo. Ker se to vprašanje večinoma pojavi šele v primeru spora med arhitektom in naročnikom, o vprašanju izpolnjevanja predpostavk odloča sodišče. Iz obstoječe sodne prakse pa lahko razberemo, da se naša sodišča glede strokovnih vprašanj v zvezi z individualnostjo del razmeroma pogosto obračajo na sodne izvedence iz arhitekturne stroke. Pri odločanju o tem, ali je predpostavka individualnosti izpolnjena oz. ali je stvaritev avtorsko delo, so odločilne okoliščine, ki so obstajale takrat, ko je bilo delo ustvarjeno in ne okoliščine, ki so podane v trenutku odločanja. Tako lahko tudi stvaritve, ki so nekdaj veljale za arhitekturna dela, kljub spremembi gradbenih slogov še naprej ohranijo status avtorskih del in s tem tudi pravno varstvo.

Arhitekturna dela so rezultat kontinuiranega procesa kreativnega ustvarjanja, ki je zaradi fizičnega obsega, funkcionalnosti in nenazadnje velike investicijske vrednosti navadno še veliko daljši in zahtevnejši kot pri večini drugih avtorskih del. Prav zato je pomembno, da avtorskoprnega varstva ne uživa le končni produkt (torej izveden objekt), ampak tudi vse predhodne ustvarjalne faze. Zmeraj pa velja, da mora delo (ne glede nato, v kakšni pojavi obliki je trenutno izraženo) izpolnjevati nujne predpostavke, ki jih za avtorska dela določa zakon. Prva faza v nastajanju dela je ideja. Ideje kot take niso avtorskoprnega varovane. Šele ko se ideja zgosti v konkretno in individualizirano izpeljavo stvaritve, nastane avtorsko delo. Prav zato je priporočljiv pogodbeni dogovor med avtorjem in naročnikom, da morajo izoblikovani koncepti ostati tajni, ne smejo biti dostopni tretjim osebam ali izkoriščeni s strani naročnika samega. Prva materializacija ideje je osnutek, ki ga ZASP že izrecno varuje. Prav tako so varovane tudi skice in risbe, modeli (makete) in načrti (5. odst. 9. člena ZASP). Za vse vmesne faze velja, da so avtorskoprnega varovane tudi, če sam objekt ne bo nikoli zgrajen. Ni potrebno poudarjati, da avtorskoprnega varstvo izrecno uživajo tudi izvedeni (zgrajeni) arhitekturni objekti in konstrukcije, ki so pravzaprav najpomembnejša pojavna oblika arhitekturnega dela [Trampuž, Oman, Zupančič, 1997].

Kljub poskusom, da bi jasneje definirali abstraktno zakonsko definicijo arhitekturnega dela, se zdi, da so dosedanje rešitve še zmeraj preveč splošne. Težavno je vzpostaviti neko splošno veljavno, podrobno preizkusno shemo, po kateri bi lahko z upoštevanjem posameznih točk ugotovili, ali je neka stvaritev avtorsko delo. Na podlagi sodnih odločitev v posameznih primerih je avtorica Schildt-Lutzenburgerjeva oblikovala lastne in dokaj konkretne razmejitvene kriterije. Kot enega izmed ključnih indikatorjev ustvarjalne ravni avtorskega dela navaja členitev konstrukcije ali fasade. Ta je lahko bodisi harmonična (uravnovežena in skladna razmerja med posameznimi zunanji gradbenimi strukturami) ali pa kontrastna (nasprotja so tista, ki pripomorejo k ustvarjalni višini arhitekturnega dela, vendar le, kadar ne učinkujejo naključno, ampak pričajo o skrbnem načrtovanju; kot primer navaja hišo Fallingwater, delo arhitekta Franka Lloyda Wrighta, ki je arhitektom nedvomno dobro

poznana). Kot nadaljnje kriterije avtorica navaja še obliko, material in barvo zgradbe. Oblika ima tako lahko funkcijo simbola za namen, ki ga ima zgradba (na primer Židovski muzej v Berlinu v obliki razlomljene Davidove zvezde, delo arhitekta Daniela Libeskinda) ali odraža skladnost z obdajajočo pokrajino (na primer operna hiša Auditorio de Tenerife v tenerifskem glavnem mestu Santa Cruz, delo arhitekta Santiaga Calatrave). Z izbiro materiala lahko arhitekt zgradbe podeli lahkotnost in organskost (na primer Guggenheimov muzej moderne umetnosti v Bilbao, delo arhitekta Franka Gehryja), izkaz avtorjeve ustvarjalnosti pa je lahko tudi izbira barve fasade (na primer raziskovalni center Experimentellen Fabrik Univerze v Magdeburgu, delo arhitektov Sauerbacha in Huttona) [Schildt-Lutzenburger, 2004].

Slika 1: Židovski muzej v Berlinu.
[vir: <http://www.wayfaring.info/2007/05/07/the-jewish-museum-berlin/>]
Figure 1: Jewish museum in Berlin.

Slika 2: Auditorio de Tenerife.
[vir: http://en.wikipedia.org/wiki/File:The_Auditorio_de_Tenerife.jpg]
Figure 2: Auditorio de Tenerife.

Arhitekt kot avtor

Kvalificiranje arhitekturnega dela kot avtorskega dela je predpogoj, da lahko arhitekt uveljavlja svoja avtorskopravna upravičenja. Za avtorja arhitekturnega dela praviloma velja tisti, ki je ustvaril načrt, kar pa ni zmeraj nujno. Zakon to t.i.

načelo avtorstva namreč dopolnjuje še z domnevo avtorstva, po kateri za avtorja velja tisti, katerega ime, psevdonim ali znak je na običajen način navedena na delu (11. člen ZASP). V vsakem primeru pa bo avtor zmeraj fizična oseba. Posamezna upravičenja sicer lahko prenese tudi na pravne osebe, a originarno avtorska pravica nikoli ne bo mogla nastati pri pravni osebi. Neredko pri načrtovanju sodeluje več arhitektov. Tedaj govorimo o soavtorjih, ki imajo na delu vsi skupaj nedeljivo avtorsko pravico (12. člen ZASP). Ker je pogoj soavtorstva, da je delo nedeljiva celota, lahko do soavtorstva pride le znotraj določene stroke. Tako recimo nista soavtorja arhitekta, od katerih en ustvari zgradbo, drugi pa notranjo opremo. Navadno bo do soavtorstva prišlo pri delih, ustvarjenih v arhitekturnih podjetjih, znotraj katerih deluje več arhitektov. Tedaj pridejo v poštev določbe ZASP o avtorskih delih, ustvarjenih v delovnem razmerju (101. in 102. člen). Kadarkoli na projektu sodeluje več avtorjev, je priporočljivo, da se njihova notranja razmerja uredijo s posebno pogodbo.

Slika 3: Guggenheimov muzej v Bilbao.
[vir: <http://rawartint.files.wordpress.com/2008/04/the-guggenheimmuseumbilbao1.jpg>]
Figure 3: The Guggenheim museum in Bilbao.

Avtorska pravica obsega moralna in materialna upravičenja, ki jih ZASP izrecno našteva. Izmed teh bodo v nadaljevanju obravnavana le tista, ki so za avtorje - arhitekte najbolj relevantna.

Avtor ima moralno pravico do priznanja avtorstva na svojem delu (18. člen ZASP), ki naj navzven potrdi in formalizira dejstvo stvaritve dela. Ta pravica obsega avtorjevo upravičenje do identifikacije avtorstva na delu, upravičenje do odkritja pravega avtorstva (kadar je bilo delo objavljeno anonimno ali pod psevdonimom) in upravičenje prepovedati drugim, da za delo uporabijo svoje ime (npr. pri plagiatu). Avtor lahko delo opremi s svojim pravim imenom, psevdonimom, znakom ali simbolom, lahko pa ga objavi tudi anonimno [Trampuž, Oman, Zupančič, 1997]. Arhitektova pravica do navedbe avtorstva se ne nanaša samo na načrte, ampak tudi na že izvedene objekte, zato lahko arhitekt od lastnika zahteva, da je objekt opremljen z njegovim podpisom. Ta je lahko zasnovan že v načrtu v obliki

plastike ali reliefa, lahko pa se pritrudi na objekt, ko je ta že dokončan (npr. kot tabla). Lastnik seveda ne rabi trpeti nekakega pretiranega oglaševanja, vendar pa mora dovoliti, da je označba na dobro vidnem mestu [Trampuž, 1996].

Slika 4: Experimentellen Fabrik v Magdeburgu.
[vir: Heiko Spangenberg, <http://www.panoramio.com/photo/6080996>]
Figure 4: Experimentellen Fabrik in Magdeburg.

Za arhitekta najbolj relevantni materialni avtorski pravici sta pravica reproduciranja (23. člen ZASP) in pravica distribuiranja (24. člen ZASP), po katerih ima avtor izključno upravičenje, da svoje delo reproducira v katerikoli obliki (najpogosteje kot zgraditev objekta po načrtu) ter da svoje delo daje v pravni promet (npr. načrt proda naročniku). Z arhitekturnega vidika zanimiva je tudi pravica predelave (33. člen ZASP). Nanaša se na primere, ko se neko že obstoječe avtorsko delo pojavi kot sestavni del novega avtorskega dela (ki ga ustvari drug avtor) in skupaj z njim tvori nerazdružljivo celoto. Pri tem lahko avtor novega dela poseže v substanco prvotnega dela (ga torej spremeni) ali pa ga nespremenjenega vključi v svoje delo, lahko prevzame samo dele prvotnega dela (npr. samo balkon) ali pa prvotno delo v celoti. Seveda mora prvotni avtor predelavo dovoliti, sicer gre za kršitev njegovih pravic. Določba se torej nanaša samo na primer, ko avtor prenese svojo izključno pravico do predelave na nekoga drugega. Od predelave je potrebno razlikovati situacijo, ko avtorja tuje delo zgolj navdihne, da ustvari novo delo. Pri inspiraciji gre namreč za prosto uporabo, ki je avtor prvotnega dela ne rabi dovoliti. Arhitekti se s predelavo najpogosteje srečujejo pri restavriranju zgradb v primeru rekonstrukcije. Pri rekonstrukciji prvotne zgradbe ni več in objekt se ponovno zgradi le na podlagi načrtov in fotografij. Kadar arhitektu le-ti predstavljajo zgolj osnovo, na podlagi katere ustvari lastno intelektualno stvaritev, lahko govorimo o predelavi [Trampuž, Oman, Zupančič, 1997]. Kot primer lahko navedemo zgradbo vojaškega poveljstva v Berlinu (Alte Kommandantur). Glede zunanje fasade je arhitekt Thomas van den Valentyn ostal zvest originalnemu načrtu, vendar pa ji je dodal tudi lasten ustvarjalni pečat (stekleni del fasade).

ZASP določa še posebno kategorijo avtorskopравnih upravičenj, t.i. druge pravice avtorja. Mednje spada tudi pravica dostopa do

dela (34. člen ZASP). Ta omogoča avtorju dostop k njegovemu delu, ki je v posesti nekoga drugega, zaradi uresničevanja pravice do reproduciranja in predelave dela. Avtor lahko v skladu s to pravico fizično dostopi do izvornika ali primerka svojega dela, vendar le iz prej omenjenih razlogov, torej zato, ker hoče delo reproducirati (npr. fotografirati, posneti, narisati,...) ali pa predelati. Seveda pri slednjem ne more predelati tistega primerka, ki je v lasti posestnika, predela lahko zgolj svoje delo kot duhovno stvaritev [Trampuž, Oman, Zupančič, 1997]. Ker je arhitektova pravica dostopa v koliziji s pravico lastnika dela, je treba njune interese zmeraj pretehtati. Avtor na primer ne more zahtevati izvrševanja svoje pravice ob času, ki je za posestnika neugoden, posestnik pa avtorju dostopa ne sme odreči. Stroški dostopa seveda bremenijo avtorja in lastnik objekta lahko zahteva njihovo povrnitev (ne more pa zahtevati plačila za to, da avtorju dostop dovoli) [Höhne, 2007]. Kadar objekt ni zaščiten z avtorsko pravico (ker ne izpolnjuje pogojev za arhitekturno delo), bi veljalo pravico dostopa urediti pogodbeno.

Slika 5: Alte Kommandatur v Berlinu (primer predelave arhitekturnega objekta).
[vir: Beschty, <http://www.panoramio.com/photo/11106657>].
Figure 5: Alte Kommandatur in Berlin (example of a remodeled building).

V primerjavi z ostalimi avtorji je ZASP do arhitektov glede omejevanja njihovih avtorskih upravičenj še posebej strog. Najpomembnejša omejitev arhitektovih pravic je določena v 55. členu, ki ureja prosto uporabo del na splošno dostopnih krajih. Splošno dostopna arhitekturna dela v parkih, na ulicah, trgih in drugih javnih krajih zaradi svoje trajne prisotnosti v javnosti postanejo nekakšno javno dobro, kar utemeljuje njihovo prosto uporabo. To pomeni, da lahko delo, ki se nahaja na javno dostopnem kraju, v mejah zakona prosto uporablja vsakdo. Zakon pri tem postavlja dva pogoja: delo se mora nahajati na javno dostopnem kraju in tam se mora nahajati trajno. Prosta uporaba obsega zlasti vse oblike reproduciranja del (npr. fotografiranje, snemanje, risanje,...), distribuiranje teh primerkov, RTV-oddajanje itd. Določene načine uporabe, ki bi preveč posegali v avtorsko pravico, pa zakon tudi prepoveduje (2. odst. 55. člena ZASP). Tako ni dovoljeno reproduciranje del v tridimenzionalni obliki ali z enakim namenom izkoriščanja kot izvorno delo. Arhitekturnih del torej ni dopustno reproducirati tako, da zgradimo še en primerek. Iz določbe sledi tudi prepoved t. i. gradbenega citata, pri katerem bi avtor nekega arhitekturnega dela v svoje delo prevzel posamezni element

tujega arhitekturnega dela in se skliceval na prosto uporabo, je seveda nedopusten (v takem primeru bi šlo za plagiat) [Höhne, 2007]. Prav tako se reprodukcij ne sme uporabiti za doseganje premoženjskih koristi (npr. s tiskanjem razglednic, na katerih je delo upodobljeno). Tudi kadar način uporabe dela spada pod prosto uporabo, pa mora uporabnik spoštovati avtorjevo pravico do navedbe avtorstva.

Arhitektova avtorska pravica je izključna, torej lahko avtor vsakomur prepove uporabo ali zlorabo svojega dela (razen če gre za prosto uporabo, kot je opisana zgoraj). Vsakršni tovrstni posegi predstavljajo kršitve avtorjevih pravic. Najpogosteje bodo to kršitve pravice do priznanja avtorstva in pravice do spoštovanja dela. Avtorjeva pravica do priznanja avtorstva bo kršena zlasti takrat, kadar mu bo odrečena (npr. če nekdo z načrta izbriše zaznambo ali z zgradbe odstrani tablo z navedbo avtorjevega imena). V takem primeru lahko avtor z ugotovitveno tožbo zahteva, da sodišče potrdi njegovo avtorstvo, prepove kršitev in odredi, da se ponovno vzpostavi ustrezno pravno stanje (da se ime ponovno navede). Še huje je avtorjeva pravica prizadeta v primeru plagiata. Plagiat je nekakšna duhovna tatvina, pri kateri si nekdo zavestno lasti tuje delo. Pri tem je navadno podana dvojna kršitev: nekdo reproducira tuje avtorsko delo (neupravičeno reproduciranje - kršitev 23. člena ZASP) in v zvezi s tem delom navede svoje ime (kršitev pravice do priznanja avtorstva - kršitev 18. člena ZASP). Plagiat se lahko nanaša na celotno delo ali pa le na prevzemanje posameznih elementov tujega dela, v obeh primerih pa si morata biti deli (reproducirano in prvotno) podobni glede bistvenih ustvarjalnih značilnosti [Adrian, 2009]. Plagiatstvo spada med najhujše posege v avtorsko pravico in je tudi kaznivo dejanje po 1. odst. 158. člena KZ, za katerega je zagrožena denarna kazen ali zapor. Kot odmeven primer plagiatorstva lahko navedemo spor Shine proti SOM, pri katerem je šlo za eno izmed najbolj razvpitih zgradb tistega časa, naslednika World Trade Centra, imenovanega Freedom Tower.

Nadaljnje kršitve avtorjevih pravic so tudi neupravičeni posegi v delo. Tem se avtor lahko upre le, če je bila s posegom okrnjena njegova osebnost oz. če okrnitev grozi (kot okrnitev osebnost je najpogosteje mišljena okrnitev avtorjevega ugleda in imena). Kadar govorimo o posegu v delo mislimo na objektivno dokazljive spremembe dela. To so lahko skazitve (najhujša stopnja posega), okrnitve in drugi posegi v substanco dela (npr. okrnitev fasade, delno porušenje zgradbe, zamenjava strehe, izgradnja dodatnega nadstropja, vgradnja oken, ki se razlikujejo od izvornih, itd.). Poudariti je treba, da avtorsko pravo ne pozna "izboljševalnih" posegov. Tudi če je delo po predelavi kvalitetnejše, lepše ali bolj dovršeno, gre vseeno za kršitev avtorjevih pravic [Riesenkampff, 2009].

Kadar so avtorjeve pravice kršene, lahko le-ta zahteva njihovo varstvo po določbah ZASP-a, pa tudi po splošnih pravilih odškodninskega prava. V ta namen je avtorju na voljo tožba, ki lahko vsebuje prepovedni, odstranitveni in/ali odškodninski zahtevek (167. člen ZASP in sledeči). Prepovedni zahtevek pride v poštev predvsem v primerih, kadar avtorjevemu delu grozi neupravičeno reproduciranje. Navadno to pomeni, da bo po arhitektovem načrtu ali na podlagi že zgrajenega arhitekturnega objekta neupravičeno zgrajen (še en) arhitekturni objekt. Ker je gradnja običajno dolgotrajen postopek, je smiselno, da ima avtor

možnost, da grozečo kršitev svojih pravic prepreči. V ta namen lahko vloži prepovedno tožbo, v postopku pa lahko zahteva tudi izdajo začasne odredbe (170. člen ZASP), s katero prepreči gradnjo, še preden je postopek pravnomočno končan. Če je objekt že delno zgrajen, lahko avtor s prepovednim zahtevkom zahteva le prepoved nadaljnje gradnje (ne more pa zahtevati porušnja že zgrajenega dela). Avtor lahko s prepovedno tožbo napade tudi grozeče skazitve, okrnitve ali druge posege v svoje delo (19. člen ZASP) ter neupravičeno predelavo dela (33. člen ZASP).

Z odstranitvenim zahtevkom avtor zahteva, da se odpravijo posledice kršitve in se vzpostavi takšno pravno stanje, kot da do kršitev sploh ne bi prišlo. Opozoriti je treba, da ima v primeru arhitekturnih del lastninska pravica prednost pred avtorsko. Arhitekt načeloma ne more zahtevati, da se že zgrajeni objekt poruši ali spremeni tako, da bo ustrezal njegovemu načrtu [Höhne, 2007]. Avtorju - arhitektu je odstranitveni zahtevek na voljo le izjemoma (kadar so okoliščine primera takšne, da je zahtevek opravičljiv, kar je v praksi izjemno redko). Se pa izključitev odstranitvenih zahtevkov nanaša le na že zgrajene objekte, ne pa tudi na načrte, osnutke ali modele arhitekturnih del. Glede teh avtor lahko zahteva (in tudi doseže) uničenje oz. predrugačenje [Trampuž, Oman, Zupančič, 1997].

Ko je arhitekturni objekt torej že zgrajen, ostane arhitektu najpogosteje le še odškodninski zahtevek. Zaradi velike premoženjske škode, ki jo pri kršitvah utрпи arhitekt, ter relativno omejenih civilnopravnih zahtevkov je odškodnina za avtorja ključnega pomena. Avtor lahko odškodnino zahteva po splošnih pravilih odškodninskega prava (vsebuje jih Obligacijski zakonik, v nadaljevanju OZ) ali pa po specialnih odškodninskih določbah ZASP (členi 164 do 169). Načeloma daje ZASP avtorju možnost zahtevati le odškodnino, ki ustreza nadomestilu avtorskega honorarja (torej znesek, ki bi ga kršitelj moral plačati, če bi hotel pravico do uporabe dela zakonito pridobiti od avtorja, tj. znesek fiktivne licenčnine). V takem primeru bi se plagiatorstvo in piratstvo celo izplačalo, saj kršitelj ne bi nosil nobenega tveganja in bi uporabo tujega dela lahko celo izsilil [Trampuž, Oman, Zupančič, 1997: 387]. Da bi to preprečil, je zakonodajalec uvedel institut civilne kazni. Če je bila kršitev storjena namerno ali iz hude malomarnosti lahko avtor zahteva nadomestilo honorarja, povečano za 200 % (torej trikratni honorar) in to tudi v primeru, če premoženjske škode sploh ni utrpel. Če pa je nastala škoda večja od civilne kazni (če torej presega trikratni honorar), bo lahko avtor zahteval še razliko do popolne odškodnine po določbah OZ in sicer tako povračilo nastale škode kot tudi izgubljenega dobička (132. člen OZ).

Pravice lastnika/naročnika arhitekturnega dela

Običajno arhitekt dela ne ustvari zase, ampak je arhitekturni objekt namenjen zadovoljevanju lastnikovih oz. naročnikovih potreb, zato si velja ogledati podrobnosti razmerja med tema strankama. Avtorska pravica arhitekta in lastninska pravica naročnika na istem arhitekturnem objektu sicer obstajata neodvisno ena od druge in nista nujno v konfliktu, a občasno se lahko zgodi tudi to. Lastnik s pridobitvijo lastninske pravice na arhitekturnem delu ne pridobi nikakršnih avtorskopravnih upravičenj. On lahko objekt sicer neomejeno funkcionalno uporablja (lahko v njem prebiva, ga daje v najem, obremeni,

proda ali podari), nima pa nikakršnih avtorskopравnih upravičenj (npr. do reproduciranja, pravnega varstva v primeru skazitve, itd.) [Riesenkampff, 2009]. Ker je on tisti, ki bo naročeno delo uporabljal in seveda tudi plačal, je razumljivo, da lahko postavi arhitektu določene zahteve in omejitve ter izrazi svoje želje in predloge v zvezi z načrtovanim delom. Pravno razmerje med arhitektom in naročnikom se uredi s projektantsko pogodbo, s katero se projektant (navadno arhitekt) zaveže, da bo za naročnika izdelal načrt (lahko tudi, da bo projekt zgradil ali pa opravljal nadzor nad gradnjo), naročnik pa se zaveže, da mu bo za to plačal [Kranjc, 2006]. Za projektantsko pogodbo veljajo določbe OZ o podjemni pogodbi ter avtonomna pravila gradbene in arhitekturne stroke. Če naročnik z delom ni zadovoljen, ga seveda ni zavezan prevzeti, a kadar je arhitekt delo ustvaril v skladu s pogodbo, bo naročnik vseeno zavezan k plačilu (648. člen OZ). Naročnik torej ne bo mogel odstopiti od pogodbe zgolj zato, ker mu arhitektova stvaritev estetsko ne ugaja [Höhne, 2007]. Načeloma bo naročnik upravičen po načrtu graditi le enkrat, vendar pa se stranki lahko dogovorita tudi drugače. Drugačen dogovor lahko izhaja tudi iz samega namena pogodbe, npr. takrat, kadar so predmet načrta vrstne hiše. V takem primeru že iz namena pogodbe očitno izhaja, da lahko naročnik načrt izvede večkrat. Ker je izgradnja arhitekturnega objekta oblika reproduciranja načrta, velja, da mora naročnik graditi v skladu z načrtom. Če gradnja od načrta odstopa, lahko arhitekt uveljavlja svojo pravico do spoštovanja dela (19. člen ZASP) in naročniku takšno gradnjo prepove [Riesenkampff, 2009].

Eno izmed najpomembnejših in obenem najbolj spornih vprašanj v zvezi z arhitektovimi avtorskimi pravicami je lastnikova pravica do spremembe objekta. V nasprotju s tretjimi osebami, ki jim avtor lahko prepove vsakršno poseganje v njegovo delo, postavlja ZASP lastnika arhitekturnega objekta v privilegiran položaj. Zakon v 44. členu lastniku namreč priznava pravico, da zgrajeni arhitekturni objekt prosto predela, kar pomeni, da lastnik po zakonu ni na nikakršen način omejen, če se odloči svoj objekt spremeniti (predelava v smislu 44. člena ZASP je mogoča le na že zgrajenih objektih, ne pa tudi na načrtih in modelih). Takšna ureditev je za arhitekta precej stroga, zato zakon dodaja, da se lahko arhitekt naročnikovim spremembam objekta upre v primeru, da bi bila s spremembo okrnjena avtorjeva osebnost. V zvezi s tem se postavlja vprašanje, kje je torej meja med posegi, ki jih lahko lastnik prosto izvede, in tistimi, ki krnijo avtorjevo osebnost. Ima lastnik res povsem proste roke in sme na objektu izvesti vsakršne spremembe, ali se arhitekt določenim posegom vseeno lahko upre? Kadar pride do konflikta med avtorsko in lastninsko pravico, bo potrebno skrbno pretehtati pravice obeh strank in v končni fazi odločiti v prid ene izmed njiju. Najpomembnejše merilo pri odločanju o dopustnosti lastnikovih posegov je lastnikov namen, torej njegov motiv, zaradi katerega se je za spremembo odločil. Najpogosteje se bo lastnik odločil za spremembo zato, da bi uporabnost svojega objekta bolje prilagodil svojim potrebam. Pogoste bodo tudi spremembe, ki jih narekuje samo vzdrževanje objekta in predpisi javne varnosti. Tudi kadar se spremeni namen, ki mu objekt služi, bo lastnik lahko izvedel spremembe, s katerimi bo zgradbo prilagodil novim potrebam. Nekoliko drugače je, kadar želi lastnik svoj objekt spremeniti iz estetskih razlogov, torej zato, ker mu objekt zgolj vizualno ne ugaja. V Sloveniji so tovrstni spori

razmeroma redki, iz tuje sodne prakse pa izhaja, da medtem ko sodišča funkcionalne spremembe objekta s strani lastnika široko dopuščajo, so glede estetskih motivov veliko bolj restriktivna. Iz tega lahko zaključimo, da imajo lastnikovi estetski nagibi bistveno manjšo težo kot učinkovitejše izkoriščanje pravice do uporabe objekta. Kljub temu se bo tehtanje interesov med lastnikom in arhitektom večinoma nagnilo v prid lastniku. Ta bo načeloma lahko izvedel vse spremembe, ki so objektivno opravičljive z uporabnim namenom objekta. Avtor pa bo lahko preprečil spremembo tedaj, kadar bo ta pogojena zgolj z lastnikovimi estetskimi motivi [Riesenkampff, 2009].

Samo na podlagi zakona lastnik torej ne bo nikoli popolnoma prepričan, da je njegov poseg v objekt dopusten, kar bo zanj še posebej pomembno takrat, kadar načrtuje večje investicije. Stranki se bosta morebitnim bodočim sporom najučinkoviteje izognili tako, da bosta že v projektantski pogodbi podrobno uredili lastnikove pravice v zvezi s spremembami arhitekturnega objekta. Pri tem je nujno, da natančno opredelita, kateri posegi so dopustni in v kakšnem obsegu (zgolj dogovor, da so dopustni vsi posegi, v primeru spora ne bi zadostoval) [Trampuž, Oman, Zupančič, 1997]. Arhitektova privolitev v spremembo ima obligacijskopравno naravo in bo zato učinkovala le med strankama, ne pa tudi zoper tretje osebe. Morebitni novi lastnik objekta se zato na pravico do spremembe, ki izhaja iz pogodbe med arhitektom in prvim lastnikom, ne bo mogel sklicevati. Če bo hotel lastnik svoje upravičenje do spremembe objekta prenesti na drugega, bo moral predhodno pridobiti arhitektovo soglasje (1. odst. 78. člena ZASP).

Med posegi, ki jih na objektu izvede lastnik je potrebno omeniti še uničenje in rekonstrukcijo objekta. Uničenje avtorskega dela je nedvomno najbolj intenziven poseg v avtorjeve pravice, ki pa ga ZASP ne prepoveduje. Lastnik lahko svojo lastnino uniči, zakon mu ne nalaga nikakršne dolžnosti do ohranitve avtorskega dela ali dolžnosti, da v primeru uničenja objekt ponovno zgradi. Avtor arhitekturnega objekta ima v takem primeru le pravico, da delo fotografira in na svoje stroške zahteva izročitev reprodukcij načrtov (3. odst. 45. člena ZASP). Lastnik mora arhitekta obvestiti o nameravanem uničenju, če bi glede na okoliščine moral domnevati, da ima avtor upravičen interes, da to svojo pravico uveljavlja.

ZASP izrecno ne ureja primera, ko bi lastnik uničenega arhitekturnega objekta tega želel ponovno zgraditi, vendar je bila sprememba 44. člena ZASP leta 2004 izvedena prav zato, da lahko lastnik svoj objekt popravi ali rekonstruira brez dodatnih pogojev. Lastnik torej ne potrebuje avtorjevega dovoljenja za rekonstrukcijo, čeprav je le-ta pravzaprav reproduciranje avtorskega dela in sme lastnik načeloma po načrtu graditi le enkrat. Pravica do rekonstrukcije izhaja že iz povsem logične argumentacije. Kadar je bilo delo uničeno, se z rekonstrukcijo za lastnika nič ne spremeni. Po prekinitvi sicer ne bo uporabljal istega objekta, bo pa uporabljal enakega. Lastnik ni pridobil še ene zgradbe, zato ne bi bilo pravično, če bi moral ponovno plačati arhitektu za izpeljavo njegovega načrta. Prav tako lastnik ni zavezan k ohranitvi svojega objekta, zato se ne zdi smiselno, da bi ga lahko brez omejitev pustil propasti, rekonstruirati pa ga ne bi smel [Höhne, 2007].

Zaključek

Namen prispevka je bil arhitektom na kratek, strjen in kar se da razumljiv način predstaviti problematiko avtorskoprnega varstva njihovih stvaritev. Do danes v slovenskem prostoru namreč ni virov, ki bi ustrezno obravnavali to tematiko, ki postaja v času, ko arhitektura ni več le funkcionalna ampak vse bolj dovršena umetniška kategorija, še kako aktualna. Zgradbe, ki so bile še včeraj neuresničljiva ideja, bodo jutri umetnost, skozi katero se bomo lahko sprehodili. Prav zato je potreba po jasni in izčrpni literaturi, po kateri bi lahko posegali tako arhitekti kot tudi pravniki, toliko bolj izrazita. Dejstvo, da se pred slovenskimi sodišči pojavi relativno malo primerov z opisano problematiko nakazuje, da arhitekti morda niso dovolj osveščeni o svojih avtorskoprnih upravičenjih. Seveda je tako kompleksno tematiko težko strniti v okvir enega samega članka, zato bi kazalo nekatere aspekte avtorskih pravic arhitektov (predvsem pogodbeno ureditev razmerja med arhitektom in naročnikom) še dodatno obdelati.

Viri in literatura

- Adrian A., (2009): Architecture and copyright: a quick survey of the law, *International Journal of Intellectual Property Management*, Vol. 3, št. 4, str.: 375-385.
- Cornish W. R., (2003): *Intellectual property : patents, copyright, trade marks & allied rights*, 5. izdaja, Sweet & Maxwell, London.
- Hoas J., (2005): The Architectural Works Copyright Protection Act : Building on Copyright, URL: http://tlc.usm.maine.edu/cli_admin/journal_pdf/vol_000_issue_000_article_005.pdf <dostop november 2009>.
- Höhne T., (2007): *Architektur und Urheberrecht, Theorie und Praxis: Ein Leitfaden für Architekten, Ingenieure und deren Rechtsberater*, MANZ'sche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, Dunaj.
- Kranjc V., (2006): *Gospodarsko pogodbeno pravo, GV založba*, Ljubljana.
- Podgoršek B., (1994): Arhitektove pravice pri gradnji in spremembah objekta v nasprotju z načrtom, *Pravna praksa*, let. 1994, št. 23, str.: 4-8.
- Riesenkampff J., (2009): *Inhalt und Schranken des Eigentums an Werken der Baukunst: Unter besonderer Berücksichtigung des Urheberrechts*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden.
- Schildt-Lutzenburger C. v., (2004): *Der urheberrechtliche Schutz von Gebäuden*, Herbert Utz Verlag, München.
- Trampuž M., (1996): *Avtorsko pravo in likovna umetnost : primerjalnopravna raziskava*, Časopisni zavod Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana.
- Trampuž M., Oman B., Zupančič A., (1997): *Zakon o avtorski in sorodnih pravicah (ZASP) s komentarjem*, Gospodarski vestnik, Ljubljana.
- Uradni list RS 16, (2007): *Zakon o avtorski in sorodnih pravicah (ZASP-UPB3)*.
- Uradni list RS 97, (2007): *Obligacijski zakonik (OZ-UPB1)*.